

„GASPADORIŠKASIS“ JUOZAS TŪBELIS

Vladas Terleckas

Vilniaus universitetas
Saulėtekio al. 9, LT-2040 Vilnius

Straipsnyje daugiausia pagal memuarinę literatūrą, proginius straipsnius apžvelgiamas ilgamečio Lietuvos Vyriausybės vadovo ir finansų ministro, Lietuvos banko valdytojo (1938 10 01–1939 09 30) gyvenimas ir veikla, mėginama atskleisti jo ekonomines pažiūras, įvertinti jo įgyvendintos ekonominės politikos pagrindines priemones.

Pagrindiniai žodžiai: J. Tūbelis; ministras; ekonominė, finansų, pinigų politika.

J. Tūbelis – trečiasis Lietuvos banko valdytojas – į šias pareigas buvo paskirtas 1938 m. spalio 1 d., t. y. jo gyvenimo saulėlydyje. Bankui vadovavo lygiai metus, iki savo mirties.

J. Tūbelis – rokiškėnas, gimęs 1882 m. balandžio 18 d. pasiturinčio ir energingo ūkininko šeimoje. Tėvas, paveldėjęs 20 ha ūkį, per keletą metų jį padidino iki 56 ha. Vėliau dar nupirko didelį (apie 200 ha) ūkį, be to, nuomojo po baudžiavos panaikinimo nugyventą Augustinavo dvarą. Tėvas noriai skolindavo pinigus kaimynams, už jo pinigus pastatyta beveik pusė Panemunėlio bažnyčios. Jis buvo uolus katalikas, susipratęs lietuvis, artimas parapijos klebono J. Katelės švietėjiškos ir kultūrinės veiklos talkininkas. Pagal daugelį amžininkų, sūnus Juozas iš tėvo paveldėjo darbštumą, sumanumą, atlaidumą.

Gimtoji J. Tūbelio parapija (Panemunėlio) buvusi viena iš šviesiausių Lietuvoje. Šviesą skleidė parapijos klebonas J. Katelė – J. Tūbelio krikšto tėvas. Ne be J. Katelės įtakos vėliau gimnazistas J. Tūbelis tapo jo pagalbininku rengiant ir režisuojant slaptuosius vaidinimus [2, p. 234]. J. Tūbelio tėvas gerai suprato mokslo reikšmę, nes visus penkis vaikus (3 dukras ir 2 sūnus) leido į mokslus. Žinoma, tam turėjo ir materialinių galimybių. J. Tūbelis pradžios mokslus išėjo rusiškoje Panemunėlio mokykloje. 1893 m. pradėjo mokytis Mintaujos gimnazijoje. Nuo pirmos klasės buvo „pirmos eilės pirmas mokinys“. Tačiau už pasipriešinimą gimnazijos rusifikatorių reikalavimui maldą skaityti rusiškai tylusis, kuklusis J. Tūbelis buvo pašalintas (1896 m.) iš mokyklos. „Vilko bilietai“ buvo įteikti dar 32 lietuviams gimnazistams, dalyvavusiems pasipriešinimo rusiškai maldai akcijoje. Jų poelgiu gėrėjosi Mintaujos vokiečių laikraštis, šį moksleivių poelgį labai vertino V. Kudirka. Pagal jį, vaikai pamokę suaugusius, kaip reikia elgtis kovojant už savo teises. „Maištininko“ J. Tūbelio nepriėmė nei Rygos, nei Peterburgo gimnazijos. Tik po dvejų metų pertraukos (1898 m.) jam, privačiai pasimokius, pavyko įstoti į Liepojos gimnaziją. Iš pradžių jis priklausė J. Biliūno vadovaujamam moksleivių būreliui, kuris politiškai buvo nevienalytis. J. Tūbeliui labiau rūpėjo lietuviybė, o ne socialiniai dalykai, socializmo teorija. Todėl jis pritapo prie tautiškesnio nusistatymo moksleivių (J. Tumo-Vaižganto ir kt.), platinio draudžiamą lietuvių spaudą. 1902 m. baigė gimnaziją.

Greičiausiai praktiniais sumetimais, o ne dėl pašaukimo, patraukė į Varšuvos universitetą studijuoti medicinos. Pragyvenimui užsidirbo privačiomis pamokomis, laisvalaikiu lavinosi, daug skaitė, ypač mėgo lenkų romantikų romanus apie Lietuvos praeitį. Manoma, kad J. Tūbelis nusivylė miestu dėl svetimos aplinkos, neaktyvios lietuviškos veiklos. Tačiau mediciną studijavo tik vienerius metus. Pagal vieną versiją, J. Tūbelis metė medicinos studijas neturėdamas jai pašaukimo [3, p. 51]. Galutinai apsispręsti jam padėjusi V. Veresajevo knyga „Gydytojo užrašai“. Joje įtikinamai parodyta, kokią žalą gali padaryti nepasirengę, profesijos nemylintys gydytojai. Gi A. Mer-

■ Vladas Terleckas – socialinių mokslų daktaras, Vilniaus universiteto Finansų ir kredito katedros docentas. Veiklos sritys: pinigų ir bankininkystės teorija, Lietuvos pinigų ir bankų istorija.

kelis rašė, kad J. Tūbelis buvęs pašalintas iš Varšuvos universiteto dėl studentų riaušių [13, p. 375]. Pagal Č. Baužos straipsnį susidaro įspūdis, kad tai būta ne kokių nors studentų politinių riaušių, o jų susibūrimo metu sukulto triukšmo, į kurį įsikišo policija [11, p. 339]. Dar kiti rašė, kad iš medicinos pasitraukė ir dėl jauštumo, nes, grįžęs į namus, pasakęs: „Reikia šuns širdį turėti“. Č. Bauža minėtų J. Tūbelio studijų Varšuvoje nutrūkimo priežasčių (versijų) nenurodo ir teigia, kad jis buvo pašalintas iš universiteto dėl studentų sukulto triukšmo be teisės metus studijuoti Rusijos aukštosiose mokyklose [11, p. 339]. Po pašalinimo J. Tūbelis visgi mėgino įstoti į kitas aukštąsias mokyklas, bet to pasiekti jam nepavyko. Vienerius metus gyveno Panevėžyje, ten įsteigė slaptą lietuvių mokyklą, pragyvenimui užsidirbo korepetitoriaudamas. 1904 m. J. Tūbelis pradėjo studijuoti Rygos politechnikos institute agronomiją. Agronomija jį sužavėjusi, išvydus pavyzdinę vaismedžių sodą. Studijas baigė tik 1908 m., nes beveik vienerius metus institutas buvo uždarytas dėl vykusios revoliucijos.

Baigęs studijas, J. Tūbelis grįžo į Lietuvą, bet negalėjo gauti valdiškos tarnybos. Todėl buvo priverstas mokytojauti Rygos mokyklose. Pagaliau 1909 m. jis buvo priimtas į Kauno žemėtvarkos komisiją, galėjo dirbti savo krašte pagal specialybę. Žemėtvarkininko darbą jam teko dirbti Kauno, Raseinių ir Šiaulių apskrityse. Kaip žemėtvarkininkui jam teko skirstyti kaimus į vienkiemius, dalyti bendro naudojimo žemes. Ne be jo pastangų Raseinių apskrityje dauguma ūkininkų išsikėlė į vienkiemius, pradėjo geriau gyventi. Parceliuojamų dvarų žemė daugiausia atiteko ne rusų kolonistams, o vietos gyventojams. Ūkininkai pasitikėjo J. Tūbeliu, jo pasiūlymais, ėmė burtis į būrelius. Savo praktišku protu ir gera orientacija J. Tūbelis imponavęs ir rusiškajai administracijai, net pačiam Kauno gubernatoriui P. Veriovkinui [7]. Tačiau, kai Suvalkijos ūkininkai J. Tūbelį pakvietė žemės ūkio mokyklos direktoriumi, Varšuvos švietimo apygardos biurokratai ant jo prašymo parašė tokią rezoliuciją: „bolšoj litvoman, na siju dolžnost nelzia utverdit“ [7]. J. Tūbelis buvo pirmas Lietuvoje agronomas, kuris, važinėdamas po kaimus, ėmė lietuviškai skaityti paskaitas žemės ūkio klausimais [18, p. 353]. Tarnaudamas valdiškoje įstaigoje, jis, priešingai daugeliui, nesislapstė, drįsdavo viešai pasakyti esąs lietuvis.

J. Tūbelis žemėtvarkininku dirbo iki 1915 m., kol buvo mobilizuotas į Rusijos kariuomenę. Joje tarnavo intendantu ir kariuomenės nespėtų evakuoti sandėlių maisto atsargomis labai parėmė Lietuvių draugiją nukentėjusiems nuo karo šelpti.

1917 m. demobilizuotas trumpai dirbo Voroneže Lietuvių švietimo komisijoje, vadovavo Agronomų sekcijai, registravo šios srities specialistus, rengė Lietuvos žemės ūkio tvarkymo projektus.

1918 m. grįžo į Vilnių. Dirbo Lietuvos Tarybos Finansų ir Švietimo komisijose (rengė žemės ūkio mokyklų programas), redagavo „Lietuvos aido“ priedą „Žemės ūkis“. Kaip Finansų komisijos narys padėjo rengti Lietuvos prekybos ir pramonės banko bei Kredito įmonių įstatymų projektus.

Sudarant Laikinąją Vyriausybę, J. Tūbelis buvo pakviestas dirbti žemės ūkio ir valstybės turtų ministru. Jam, kaip ir kitiems ministrams, teko pradėti kurti ministeriją tuščioje vietoje, nebuvo nei pinigų, nei patalpų. Tad J. Tūbelis šiaip ne taip nusamdė „Bristolio“ viešbutyje du kambarius ministerijai, pasikvietė tris agronomus jai organizuoti [18, p. 353]. Dažnai keičiantis ministrų kabinetams, keitėsi ir J. Tūbelio postai. Antai 1919 m. balandžio–spalio mėn. jis vadovavo Švietimo ministerijai, o po to – vėl Žemės ūkio ministerijai. Ministeriaudamas dėjo šių institucijų pamatus, daug dėmesio skyrė specialistų rengimui. Jo rūpesčiu buvo suorganizuoti matininkų ir kultūrtechnikų kursai, įsteigtos Dotnuvos žemės ūkio ir miškininkų mokykla, Mokytojų seminarija, įvestas privalomas 4 metų pradžios mokslas, organizuotas dvarų perėmimas iš kaizerinių okupantų ir jos išnuomojimas, pradėta dalyti žemę kariams savanoriams.

Tautininkams negavus vietų Seimuose, J. Tūbelis turėjo pasitraukti iš politinės veiklos. 1920–1927 m. J. Tūbelis su kitais energingai kūrė ūkines organizacijas, kai kurioms jų vadovavo. Pagal biografus, J. Tūbelis buvo vienas iš „Lietūkio“, „Pieno-

centro“, AB „Maistas“ organizatorių. Kurį laiką buvo „Lietūkio“, vėliau – „Pienocentro“ valdybos pirmininkas ir direktorius. Jis laikomas kooperacijos plėtros ir centralizacijos šalininku, žemės ūkio kultūrinės pažangos propaguotoju ir įgyvendintoju. Kai kurie amžininkai pabrėžė J. Tūbelio ypatingus sugebėjimus teisingai numatyti žemės ūkio pažangos kryptis, ūkininkų organizacijų svarbą jų ir Lietuvos gerovei, suvokimą, kad šalis nepajėgs išsaugoti nepriklausomybės, jeigu bus žemės ūkio ir žemdirbystės kraštas [9]. Jis labai tikėjo Lietuvos pieno ūkio perspektyva, suvokė būtinumą plėtoti gyvulininkystę. Todėl 1923 m. J. Tūbelis išrūpino paskolą Švedijoje, už kurią buvo nupirkti pieninių įrengimų ir veislinių galvijų. Taip buvo padaryta gyvulininkystės modernizavimo pradžia. Pasitaikė ir suklysti. Gal didžiausia jo klaida – prieštaravimas žemės reformai, numačiusiai, likviduojant stambiają žemėvaldą, žeme aprūpinti kaimo žmones, sukurti stiprų savarankiškų ūkininkų sluoksnį. J. Tūbelis manė, kad tokia reforma padarys didelių ekonominių praradimų, sustabdys žemės ūkio pažangą. Tiesa, taip manančių ir žemės reformai prieštaraujančių buvo ir daugiau veikėjų (D. Blynas, J. Masiulis, J. Tonkūnas ir kt.).

1927 m. J. Tūbelis vėl pakviečiamas į Vyriausybę, šį kartą ilgam. Iš pradžių (1927 05 03) paskiriamas finansų ministru, o 1929 m. rudenį tampa ir Ministru Pirmininku, išsaugodamas finansų ministro postą ir laikinai eidamas užsienio ministro pareigas. Taip prasidėjo vadinamoji A. Smetonos–J. Tūbelio era. J. Tūbelis buvo svarbiausias Prezidento patarėjas. Jų ryšys buvo glaudesnis už oficialų Prezidento–Ministro Pirmininko ryšį, daug stipresnis negu giminystė (svainystė) [12, p. 541]. Kokio to ryšio būta, atsakymą randame A. Smetonos kalboje, pasakytoje atsisveikinant su velioniu J. Tūbeliu prie kapo duobės: „Kito tokio draugo, koks Juozas man buvo, aš neturiu. Jis man ne tik draugas, bet ir artimiausias asmuo valstybės darbe ir mano gyvenime“ [8]. V. Šliogeris teigia, kad A. Smetona be galo pasitikėjo J. Tūbeliu, jį gerbė, labai aukštai vertino, neišklausęs jo nuomonės, nepriimdavo jokių svarbesnių sprendimų [17, p. 111].

J. Tūbelis, ilgiau negu 10 metų būdamas finansų ministru ir 8,5 metų Vyriausybės vadovu, darė lemiamą įtaką Lietuvos ekonominei ir finansų politikai. Jo biografai bendrai sutaria, kad ekonominio ir finansinio išsimokslinimo neturėjusio Vyriausybės ir finansų galvos politika buvo grindžiama „gaspadoriška“ nuojauta ir patirtimi. Jis nesėkė ekonominėmis doktrinomis, nepasidavė pasaulinėms ūkio politikos „madoms“. Jo valstybės finansų politikos pagrindinės nuostatos buvo šios: valstybės biudžeto subalansuotumas, didelis taupumas, neproduktyvių išlaidų varžymas, užsienio skolų vengimas. Trumpai sakant, J. Tūbelio valstybės finansų politika buvo konservatyvi: neišleisti daugiau, negu uždirbama. K. Sruoga pabrėžė, kad J. Tūbelis finansų politikoje griežtai laikėsi dviejų dėsnių: racionalaus taupumo ir sistemingo krašto ūkio kūrybinių jėgų ugdymo [18, p. 368]. Ministrų Kabinete svarstant valstybės biudžetą, priekabiajai buvo tikrinama, kaip apskaičiuotos ministerijų sąmatos, gerokai apkarpoma Krašto apsaugos ministerijos sąmata. Premjerui atrodė, kad gynybos išlaidos kraštui mažiau reikalingos. J. Tūbelis priešinosi Lietuvos kariuomenės apginklavimo planui, pagal kurį tam reikalui buvo numatyta skirti didžiulę pinigų sumą (175 mln. Lt). Tik paaštrėjus santykiams su Vokietija, Vyriausybės vadovas nusileido kariuomenės vadovybės reikalavimui dėl minėtų asignavimų. Todėl visiškai galima tikėti S. Raštikio tvirtinimu, kad J. Tūbeliu buvo nepatenkinti karininkai (daugiausia A. Voldemaro šalininkai), jog šis nesirūpina kariuomenės karingumu [15, p. 36].

Manoma, kad geresniais ūkiniais metais sukauptos biudžeto lėšų atsargos padėjo Lietuvai atlaikyti sunkiausios pasaulinės ekonominės krizės (1929–1933 m.) padarinius. Jos metu Vyriausybė mažino išlaidas, be kurių buvo galima apsieiti, stengėsi teisingiau paskirstyti mokesčius pagal mokėtojų pajėgumą, lengvino mokesčių našta labiausiai dėl krizės nukentėjusiam socialiniam sluoksniui – ūkininkams. Be to, kaip teisingai pažymėjo K. Sruoga, valstybės biudžeto lėšų fondo sukauptas didino valstybės kreditingumą šalies viduje ir užsienyje, nereikėjo skubiai ir eventualiai nepalankiomis

salygomis skolintis [18, p. 369]. Šiek tiek nusižengiant dėstymo nuoseklumui, aktualu paminėti valstybės išlaidų mažinimo priemones. Taigi valstybės biudžeto pajamoms sumažėjus nuo 311,8 mln. litų (1931 m.) iki 228,5 mln. litų (1933 m.), Ministrų Kabinetas nutarė atleisti iš valstybės tarnybos ištarnavusius 25 metus ir turinčius teisę gauti pensiją, jei šeimos nariai Kaune ir Klaipėdoje gaudavo per mėnesį 600, o kitur – 450 litų algos. Taip pat buvo nutrauktas priedų už viršnorminį darbą mokėjimas, apribotos užsienio komandiruotės, už jas mokėti dienpinigiai ir kelionpinigiai sumažinti 10–20 procentų, tik išimtiniais atvejais leista su užsieniu susisiekti telefonu, šalintas valstybės įstaigų darbo paralelizmas ir kt.

J. Tūbelis buvo labai atsargus skolintis, ypač užsienyje, nes manė, jog skolinimasis tolygus išlaidoms dar iš neuždirbtų pajamų. Žinoma, Lietuva be paskolų išsiversti negalėjo, valstybės skolinimasis atnaujintas krizės metais. Bet skolintasi atsargiai ir tik gamybos plėtros ir racionalizavimo reikmėms bei esant paskolų gražinimo galimybėms. Dėl tokios skolinimosi politikos Lietuva iš Baltijos valstybių buvo mažiausiai išskolinusi. Atsargus paskolų ėmimas neapsunkino valstybės biudžeto ir mokėjimų balanso dėl paskolų gražinimo, palūkanų mokėjimo ir taip padėjo išlaikyti lito stabilumą. Tačiau J. Tūbelio atsargumas skolinantis susilaukė ir susilaukia kritikos. Antai V. Sidzikauskas rašo, kad klaidinga buvo svetimųjų nualinto krašto atkūrimo našta užkrauti vienai generacijai, išmintingiau būtų buvę tuo tikslu ilgalaikiai skolintis ir ūkio atkūrimą išdėstyti kelioms kartoms [16, p. 167]. Kadangi nėra galimybių plačiau šią sudėtingą problemą pagvildinti, tenka pritarti V. Sidzikausko minčiai, kad, kas tinka geram ūkininkui, ne visuomet naudinga valstybei.

Užsienio prekybos politikoje J. Tūbelis kartais buvo linkęs į perdėtą, kartais ekonomiškai neefektyvų ūkio autarkizmą. Tokį jo požiūrį parodo pasipiktinimas, kad kaimiečiai nenorį valgyti mediniais šaukštais, o reikalauja metalinių šaukštų. J. Tūbelis tokių klausdavęs: „O iš kur Lietuva metalinių šaukštų gaus? Viską reikia importuoti“ [5, p. 111]. Taigi jo užsienio prekybos politikos premisa – išsiversti su kiek galima mažesniu importu, siekti užsienio prekybos balanso pusiausvyros. Tuo tikslu įvairiomis priemonėmis buvo remiama žemės ūkio pažanga, jo gaminių eksportas.

J. Tūbelis laikėsi požiūrio, kad valstybė turi vadovauti ūkiniam gyvenimui, bet taip, kad jos įsikišimas neslopintų privačios iniciatyvos. Kad geriau ir tikslingiau būtų formuojama ekonominė politika, buvo sudaryta Ūkio taryba – patariamasis organas. Joje visuomeniniais pagrindais dirbo geriausi specialistai, stambiųjų ūkio organizacijų vadovai (J. Paknys, V. Jurgutis, E. Galvanauskas, Juozas Vailokaitis, J. Glemža, J. Tallat-Kelpša ir kt.) [17, p. 116].

Apskritai J. Tūbelio ekonominei politikai būdingas eksperimentų nemėgimas, atsargumas pagal principą „9 kartus pamatavus kirpti“. Dažnai mėgdavęs sakyti, kad lėtai einant galima daug toliau nueiti. Jam buvo priekaištaujama, jog per ilgai svarstęs ekonominius klausimus ir neprieinąs prie greitesnio jų sprendimo.

Visa J. Tūbelio Vyriausybės ekonominė politika buvo orientuota į lito stabilumo išsaugojimą. Jis buvo griežtai nusistatęs prieš infliaciją, lito devalvavimą. Šitokią nuostatą lėmė tai, kad J. Tūbelis taupumą ir taupymą vertino kaip vienintelį būdą šalies ūkio pažangai pasiekti. Jis sakydavęs: „Infliacija yra premija laidokams ir padorių žmonių apiplėšimas. Padorus žmogus turi banke santaupas, o laidokas – vekselių pluoštą“ [6, p. 219]. Iš to plaukė logiška išvada – lito devalvuoti neleistina, nes tai būtų naudinga tik išskolinusiems, o ne taupytojams. Kita vertus, nelengva būtų paneigti Klaipėdos krašto veikėjo M. Anyso nuomonę, kad lito stabilumas buvo paverstas tikslu, o ne ekonominės politikos priemone. Pagal jį, dėl tokios politikos nukentėjo Lietuvos žemės ūkis, ypač Užnemunės ir Klaipėdos krašto ūkininkai [1, p. 175, 189]. Tokia J. Tūbelio finansų ir pinigų politika sutapo su Lietuvos banko vadovų pažiūromis, neabejotinai jų buvo įtaigojama. Principinius finansų, bankų ir pinigų politikos klausimus premjeras nuodugniai aptardavo su J. Pakniu ir K. Radušiu (Žemės banko valdytoju). Matyt, J. Paknio įtaka J. Tūbeliui buvo tokia didelė, kad gerai padėtį žinojęs tuometinis Kauno

monetų kalyklos vedėjas J. Kareckas-Karys rašo: „1930–38 m. Lietuvos finansų politika ne vien J. Tūbelio, greičiau J. Tūbelio–J. Paknio politika“ [6, p. 220]. Dėl vietos stokos nepretenduojant į šių postulatų visapusišką nagrinėjimą, tenka apsiriboti keliomis kritiškais pastabomis. Kuo toliau, tuo labiau stiprėja įsitikinimas, kad, pasaulyje masiškai devaluojant valiutas, reikėjo analogiškai pasielgti ir su litu. Šitaip būtų buvęs išsaugotas ankstesnis lito ir nuvertintų užsienio valiutų santykis, ūkininkai nebūtų patyrę didesnio pajamų už parduodamą produkciją sumažėjimo, jie būtų lengviau pakėle skolų mokėjimą. Šia proga dera prisiminti, kad, pavyzdžiui, 1933 m. Danija labai (52%) devalvavo savo kroną daugiausia spaudžiant ūkininkams.

J. Tūbelis (kaip ir Lietuvos banko vadovai bei specialistai) perdėjo pinigų stabilumo įtaką taupymui, perdėm pasivadė klasikinės pinigų teorijos įtakai ir ignoravo naujoviškas pinigų ūkio tvarkymo nuostatas. Jau tada mokslas ir praktika rodė, kad taupymo nesužlugdo pinigų infliacija ar devalvacija, kad indėlininkų patirti nuostoliai dėl infliacijos gali būti kompensuojami didesnėmis palūkanomis. Apskritai net nekorektiška buvo (tegl ir netiesiogiai) Lietuvos ūkininkus priskirti prie „laidokų“. Jie skolindamiesi tobulino ūkininkavimą ir lėmė žemės ūkio pažangą, kuri padėjo didinti šalies eksportą. Taupytojų interesai buvo iškelti virš pagrindinių krašto gamintojų – ūkininkų – interesų. Kas gi buvo pagrindiniai taupytojai? 1939 m. pabaigoje įmonių savininkams ir amatininkams priklausė 29,1 procento, o tarnautojams – 16,5 procento visų indėlių, t. y. lygiai tiek, kiek buvo susitaupe ūkininkai (25 mln. Lt) – gausiausias gyventojų sluoksniu. Tuo tarpu 1935 m. pabaigoje pastarųjų skolos vien Žemės bankui sudarė 106 mln. litų, jam buvo įsiskolinę 26 629 ūkininkai.

Lygiai taip pat kritikuotinas Vyriausybės delsimas įvesti valiutos kontrolę (tai padaryta tik nuo 1935 m. spalio 1 d.), nors net daug turtingesnės šalys valiutų išvežimo laisvę suvaržė 1931–1933 m. Dėl to (1931–1935 m.) Lietuvos banko aukso ir užsienio valiutos atsargos sumažėjo beveik 80 mln. litų, arba 2,7 karto! Tai labai sumažino ūkio kreditavimą, neleido labiau atpiginti paskolų ir t. t.

Dar kita pinigų politikos klaida laikytina 1931 m. mišraus aukso luitų ir devizų standarto įvedimas, t. y. įpareigojimas Lietuvos banką keisti jam pateiktus lito banknotus (ne mažiau kaip 20 000 Lt) į aukso luitus arba konvertuojamąsias užsienio valiutas. Pirma, tokio keitimo įteisinimas krizės, nepasitikėjimo laikais neabejotinai turėjo įtakos minėtam Lietuvos banko aukso ir užsienio valiutos atsargų sumažėjimui, kapitalo išvežimui svetur. Antra, tai prieštaravo Europoje prasidėjusiai išsivyravimui nacionalinių valiutų keitimo į auksą ir užsienio valiutas atsisakymo politikai, kuria siekta sustabdyti šių vertybių išvežimą, jų atsargų mažėjimą. Kažkodėl Lietuvoje ši patirtis, tiesiog dėsningumai buvo neįvertinti, atitinkamai nebuvo reaguota. Žinoma, daugiausia kaltės ar atsakomybės dėl to tenka Lietuvos banko vadovams, besipriešiniusiems tiek valstybiniam palūkanų reguliavimui, tiek valiutų kontrolės įvedimui, o ne Vyriausybei, jos galvai.

Šiandien neracionaliai atrodo ir sidabrinių monetų kaldinimas bei jų leidimas į apyvartą.

J. Tūbelis nusipelnė Lietuvos pinigų sistemai ne tik įgyvendinta subalansuota valstybės biudžeto ir užsienio prekybos balanso, antiinfliacinė politika, bet ir kitais neminėtais veiksmais. Iš jų minėtini šie: Kauno monetų kalyklos įsteigimas (1936 m.) ir monetų gamybos suorganizavimas (taupumo sumetimais), palūkanų normos reguliavimo ir valiutų kontrolės įvedimas, kredito įmonių priežiūros stiprinimas. Labai svarbu, kad, J. Tūbeliui vadovaujant Finansų ministerijai, buvo įvestas valstybės biudžeto išlaidų klasifikavimas pagal straipsnius, nuolat ir sistemingai buvo gerinamas biudžeto pajamų surinkimo aparatas, moderninami mokesčių įstatymai, taisyklės ir kt. Didele dalimi J. Tūbelio pastangomis sukurta moderni žemės ūkio produkcijos perdirbimo pramonė, stipri kooperatinė sistema, įgalinusi Lietuvos gaminiams įsitvirtinti užsienio rinkose. Pagal M. Anysą, Ministras Pirmininkas buvo priešiškas dvarininkijos ir pirklių luomams [1, p. 175]. Be to, jo nuomone, per J. Tūbelio taupumą sužlugo

visos Klaipėdos lietuvių veikėjų pastangos sustiprinti lietuviybę tame krašte. Tai rašydamas, M. Anysas turėjo mintyje J. Tūbelio atsisakymą finansiškai remti į sunkumus patekusį klaipėdišką Tautinį lietuvių banką ir kitas to krašto lietuviškas organizacijas.

Suprantama, kad be specialios Lietuvos ekonominės politikos studijos neįmanoma objektyviai ir visapusiškai jos įvertinti. Net ir tuomet tikriausiai būtų, kiek galvų, tiek nuomonių. Bet jau dabar negalima abejoti tuo, kad J. Tūbelio Vyriausybės įgyvendinta politika buvo pagrįsta valstybės, o ne grupuočių ar tautininkų partijos interesais. Vertinant J. Tūbelio, jo Vyriausybės politiką, negalima pamiršti, kad 1934–1935 m. Lietuva stovėjo ties katastrofos riba: ūki, ūkininkus kamavo pasaulinė krizė, Vokietija – pagrindinis prekybos partneris – nutraukė prekybą su mūsų šalimi, uždraudė lietuviškų prekių tranzitą per jos teritoriją, vykdė propagandinį ir psichologinį karą; maištavo Užnemunės ūkininkai, įvyko generolo P. Kubiliūno pučas ir kt. Pučistai voldemarininkai J. Tūbelį laikė kaip visiškai nesugebantį tvarkyti krašto [14, p. 63, 66]. Todėl jie jėga siekė priversti Prezidentą A. Smetoną į premjero postą sugražinti A. Voldemarą. Kad tada buvo išsaugota valstybė, daug nusipelnė J. Tūbelis, jo atsargi ekonominė politika. Bet, kaip rašė žurnalistas V. Gustainis, kilusi krizė jam tiesiog ligą įvarė [4, p. 111]. Pridurtina, kad tam turėjo įtakos ne tik krizė, bet ir kitos minėtos priežastys bei įtemptas, be jokio poilsio darbas. Amžininkai yra pažymėję, kad J. Tūbelio asmuo ir darbas buvo nedalomos sąvokos. Jis tiesiogiai iš pirmų šaltinių rinkdavo informaciją, skambindavo stambių ūkio organizacijų vadovams, tardavosi su jais. Pasak J. Tallat-Kelpšos (buvusio „Maisto“ pirmininko), J. Tūbelis mėgdavęs pasirodyti organizacijose tokiu laiku ir būdu, kada jo atvykimo mažiausiai buvo laukiama. Dėl to jis visą laiką buvo ekonominio gyvenimo sukuryje, gerai jautė jo pulsą. Daug dirbo pats ir mokėjo prie darbo prispausti pavaldinius. Jam būnant Vyriausybės vadovu, valstybės aparatas pradėjo dirbti kaip vieninga ir kryptinga sistema.

Taip pat paminėtina, kad, J. Tūbeliui tapus Ministru Pirmininku, sušvelnėjo politinis režimas. Net priešingiems politiniams poliams priklausę ano meto veikėjai (pvz., A. Merkelis, J. Audėnas) sutaria, kad J. Tūbelis buvo tolerantiškas kitų politinių pažiūrų žmonėms, jiems turėjo sentimentų. Todėl į aukštas pareigas buvo skiriami tautininkams nepriklausę žmonės, jis darbuotojus vertino ne pagal politinius įsitikinimus, bet pagal sugebėjimą dirbti.

1938 m. Lietuvai priėmus Lenkijos ultimatumą dėl diplomatinių santykių užmezgimo, J. Tūbelis – bet kokio kompromiso dėl Vilniaus priešininkas – negalėjo išlikti Vyriausybės vadovu. Todėl Šveicarijoje besigydantis po infarkto J. Tūbelis buvo atstatyintas. Deja, tai padaryta nelabai korektiškai: antraeilis pareigūnas telefonu pranešė apie J. Tūbelio atleidimą artimiesiems, buvusiems su juo. Jis paskiriamas žemės ūkio ministru ir juo dirbo iki 1938 m. spalio 1d. Nuo tos dienos paskirtas Lietuvos banko vadovu. Šioms pareigoms turėjo pakankamą kvalifikaciją. Bėda, kad žmogus buvo mirtinai pasiligojęs.

Rašiusieji apie J. Tūbelį pastebėjo, kad jis nemėgo politikos, į ją nesigilino [20]. Nors *ex officio* užėmė tautininkų partijos pirmininko pareigas, bet „tai buvo ne partinis politikas, bet darbo žmogus tikra to žodžio prasme <...>“ [13, p. 375]. J. Purickis lenkų žurnalistui T. Katelbachui J. Tūbelį apibūdino taip:

„<...> Padorus žmogus, puikus žemės ūkio žinovas, bet politikas – joks. Visiškai nenusimano užsienio politikoje“ [19, p. 170].

Kaip minėta, besimokydamas gimnazijoje ir studijų metais J. Tūbelis dalyvavo slaptoje lietuvių veikloje, platino lietuvišką spaudą, rašė į ją. Dėl kuklumo korespondencijas pasirašydavo slapyvardžiu „Juozas Kurmelis“. 1901 m. J. Tūbelis surengė Panemunėlyje pirmąją lietuvišką vakarėlį. Panaikinus spaudos draudimą, Rygoje redagavo „Rygos garsą“, 1906 m. buvo vienas iš „Juokdario“ redaktorių, bendradarbiavo spaudoje. A. Smetonos pastangomis J. Tūbelis buvo įtrauktas į bendradarbiavimą „Lietuvos ūkininke“, „Viltyje“. Vienas ir kartu su kitais vertė populiariais knygeles religijos ir žemės ūkio klausimais, kartu su J. Jablonskiu tyrinėjo rytų aukštaičių tarmę.

Aptikti žinių apie J. Tūbelio visuomeninę veiklą nepriklausomybės laikais nepavyko. Matyt, būdamas labai užsiėmęs ir atsidavęs savo atsakingoms pareigoms, nusišalino nuo visuomeninio darbo.

Visi, pažinoję J. Tūbelį, pabrėžia jo kone asketišką gyvenimo būdą, kuklumą, ramumą, nelinkimą į pramogas. Antai S. Raštikis rašė: „Juozas Tūbelis buvo kuklus, nemėgdavo reprezentuotis, dažnai būdavo net užsidaręs, labai darbštus, ramaus ir malonaus būdo, negreitas sprendimuose, bet labai kietas principuose ir priimtų sprendimų vykdyme“ [15, p. 35]. Žemės banko direktorius P. Kregždė pažymėjo: „Savo asmens ir savo asmeninių reikalų visai nebojo“ [9]. Panašiai J. Tūbelį charakterizavo ir A. Merkelis, dukra Marija Tūbelytė. Jai išsiminė prigimtas tėvo ramumas, taikumas, nepavydumas, atlaidumas jį nuskriaudusiems. Pagal ją, tėvas turėjęs keletą ydų – galėjo būti labai užsispyręs, ypač dėl asmeniškų klausimų, visiškai neklausęs artimųjų, draugų raginimų nors kartą paatostogauti, mažiau rūkyti, retai rasdavo laiko bendrauti su šeima. Jau mažametė dukra (5 m.) suvokė, kad „pas mus yra šitaip: Mama – man, o Tėtė – Lietuvai“ [10].

Amžininkai (S. Jakubauskas, P. Kregždė) paliko mums paliudijimų, kad J. Tūbelis mokėjo nuoširdžiai atjausti ir suprasti kiekvieną žmogų, turėjo nuoširdų norą ieškoti kompromisų [9]. A. Vosylius, verslininkas, Kredito banko savininkas rašė: „Santykiuose su žmonėmis velionis buvo lietuviškiausias iš lietuvių ir demokratiškiausias iš demokratų“ [9].

J. Tūbelis mirė 1939 m. rugsėjo 30 d. Kaune. Mirė, kaip ir gyveno: stoisškai, nesiškędamas ir galvodamas tik apie Lietuvą. Staiga blogai pasijutęs, stabtelėjo ties langu, pasakė bijantis, kad Lietuvai ima grėsti dideli pavojai. Atgulė ant lovos ir mirė [10].

J. Tūbelis ilgiausiai vadovavo Ministrų Kabinetai ir Finansų ministerijai. Be jo asmens neišsivaizduojama ketvirtą dešimtmečio Lietuvos ekonominė, finansų, pinigų ir bankininkystės politika. Šalies visų gyvenimo sričių pažanga pasiekta jo valdymo epochoje. Istorijos paradoksas, kad dabartinė karta pamiršo jo nuopelnus. Šiais metais, renkant populiariausius šimtmečio žmones, J. Tūbelio pavardė nepateko į pirmąjį šimtuką.

Literatūra

1. Ansysas M. *Kova dėl Klaipėdos*. Čikaga, 1978.
2. Bičiūnas V. *Jonas Katelė ir jo laikai*. K., 1936.
3. *Didysis Lietuvos metraštinis – kalendorius 1936 metams*. K., 1936.
4. *Gustainis V. Nuo Griškabūdžio iki Paryžiaus*. K., 1991.
5. *Juozo Tūbelio gyvenimo ir veiklos bruožai*. K., 1936.
6. *Karys J. Nepriklausomos Lietuvos pinigai*. New York, 1953.
7. *Lietuvos aidas*, 1939 10 02.
8. *Lietuvos aidas*, 1939 10 03.
9. *Lietuvos aidas*, 1939 10 14.
10. *Lietuvos aidas*, 1992 04 18.
11. *Lietuvos Respublikos Ministrų Pirmininkai*. V., 1997.
12. *Lietuvių enciklopedija*. Boston, 1964, t. 31.
13. *Merkelis A. Antanas Smetona*. New York, 1964.
14. *Pyragius J. Kovosiu kol gyvensiu*. K., 1993.
15. *Raštikis S. Įvykiai ir žmonės*. Čikaga, 1972.
16. *Sidzikauskas V. Lietuvos diplomatijos paraštėje*. V., 1994.
17. *Šliogeris V. Antanas Smetona. Žmogus ir visuomenininkas*. Cleveland, 1966.
18. *Vairas*, 1934, Nr. 11.
19. *Vaišnys A. Spauda ir valstybė 1918–1940*. V., 1998.
20. *Vakarinės naujienos*, 1994 08 15.

*Straipsnis gautas 2000 m. birželio mėn.
Priimtas spaudai 2000 m. liepos mėn.*

Summary

THE THIRD GOVERNOR OF THE BANK OF LITHUANIA JUOZAS TŪBELIS

Vladas Terleckas

This article continues the presentation of the governors of the Bank of Lithuania of the inter-war period.

Juozas Tūbelis (18 04 1882–30 09 1939) participated in the Lithuanian Movement for National Liberation since his schoolboy years, governed various ministries from the Declaration of Independence of Lithuania (February 16, 1918) to 1920 and participated in the establishment of their structures. In 1920–1927 he withdrew from the public political life and actively engaged in establishing cooperative centres of economic organisations, led these centres and took care of the modernisation of agricultural production. Later he led the Government and the Ministry of Finance for many years and had a determining influence on the national economic, financial and monetary policy of the 1930s. Juozas Tūbelis pursued a conservative, pragmatic policy aimed at balancing the national budget and the foreign trade, maintaining the parity of the Litas and avoiding national debts. The epoch of Juozas Tūbelis as the prime minister coincides with the period of progress of the economy, education, culture and the way of living of Lithuania as well as the biggest trials of resistance of the state. He led the Bank of Lithuania from October 1, 1938 to September 9, 1939.